

Kryzys w wartościowaniu a religijność

Jacek Śliwak

Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

Beata Zarzycka*

Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

Renata Rak

Instytut Psychologii, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

CRISIS IN VALUING AND RELIGIOUSNESS

In the course of life, everyone is subject to taking the trouble of developing both personality and religious life. Axiological sensitivity and religious sensitivity are interdependent phenomena. Valuing comprises cognitive, emotional and motivational processes as well as behaviours such as: acknowledging, reasoning, accepting, estimating, preferring and feeling of implementing values. Religiousness is understood as a type of a personal relationship with God through which a man meets the most important aims of existence. The research discussed is focused on connections between disintegration in the process of valuing and the relationship between man and God. 126 people, 63 women and 63 men constituted the study group. The Questionnaire of Crisis in Valuing by P. Oleś and the The Scale of Relationship with God by D. Hutsebaut were applied in the research. Empirical research verified the initially formulated research hypotheses, indicating the presence of statistically important connections between the crisis in valuing and the dimensions of religious relationship. In the general group, religiousness correlates to the greatest extent with difficulties in arranging the system of values into hierarchy. A different view of connections arises in the groups differentiated on the basis of sex.

WPROWADZENIE

Pojęcie wartości obecne jest na terenie różnych dyscyplin naukowych. Ekonomisci analizują je w kategoriach zysków i strat, estetycy pod kątem walorów artystycznych, mraliści w kategoriach dobra. Psycholog mówi o wartościach, jako czynnikach, które ukierunkowują zachowanie człowieka w sytuacjach społecznych. Tak więc w życiu społecznym wartości to kryteria lub zasady regulujące wybory i dążenia jednostki, bądź grup społecznych. Wartość to norma określająca jak ludzie powinni się zachowywać, jakie działania powinny aprobować, a jakie odrzucić, jakie wzory relacji powinny przeważać w grupie. Przez wartości jednostka określa jaką osobą chce być, w jakiej grupie chce żyć. Życie społeczne, funkcjonowanie systemów społecznych, osiąganie celów grupowych nie byłoby możliwe bez odniesienia do wartości. Sferę motywacyjną można dobrze poznać i opisać posługując się kategorią wartości. Wyznaczają one bowiem postawy ludzi wobec różnych obiektów, decydują, czy obiekty te staną się w ogóle przedmiotem zainteresowania. Jeśli system wartości jest niespójny to w konsekwencji rzutuje to na

osobowość człowieka. Zachowanie, takie czy inne, zdaje się koncentrować wokół wartości lub bezpośrednio z nich wypływać (por. Gordon, 1975; Nowak, 1981). G. Allport (1988, s. 63) wyraził przekonanie, że zdrowy dorosły człowiek rozwija się pod wpływem systemu wartości, którego realizację uważa za pożądaną, nawet jeśli nie jest ona w pełni możliwa. Zgodnie z tym systemem selekcjonuje swoje spostrzeżenia, odstępkuje od zachowań, które są z nim sprzeczne, niweluje lub kształtuje pewne podsystemy nawyków w zależności od tego, czy harmonizują one z jego zobowiązaniami, czy też tworzą z nimi dysonans. W innym miejscu Allport (1988, s. 73) zauważa, że niemiecka szkoła tzw. psychologii rozumiejącej utrzymywała, że najważniejszą cechą każdej jednostki jest jej filozofia życia, to znaczy jej system wartości.

Wartościowanie to zjawisko złożone. Tworzy go szereg procesów elementarnych: uznawanie wartości, ich uzasadnianie, ocenianie, kwalifikowanie czegoś jako wartościowe lub nie, określanie w jakim stopniu coś jest cenne, akceptowanie wartości, przeżywanie uczuć w związku z wartościami. W zakresie każdego z wymienionych procesów mogą występować specyficzne trudności lub zaburzenia. Trudności i konflikty związane z oceną zdarzeń, z wyborem celów i sposobów postępowania stają się bardzo często poważnymi problemami osobistymi (Oleś, 1989a; 1989b). Zwykle polegają one na tym, że indywidualna hierarchia wartości jest niewystarczająco

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Beata Zarzycka, Instytut Psychologii Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Al. RAclawickie 14, 20-950 LUblin.
e-mail: zarzycka@ku.lublin.pl

uksztaltowana i ustabilizowana, przez co nieefektywnie pełni funkcję zbioru kryteriów oceny i wyboru. Może także mieć miejsce swoiste zagubienie się osoby w świecie wartości. Dzieje się to wówczas, gdy osoba doświadcza poważnych trudności w ustaleniu tego, co jest cenne i godne realizacji, albo ma poczucie, że wartości, choć subiektywnie ważne, nie są jednak przez nią realizowane w życiu. Ponieważ trudności w wartościowaniu są zjawiskiem normalnym, a nawet koniecznym w procesie rozwoju i mają charakter czasowy, zostały nazwane kryzysem w wartościowaniu.

Pojęcie kryzysu rozumiane jest w psychologii wieloznacznie i brak mu spójnej teorii. Bez wątpienia kryzysy stanowią naturalną składową ludzkiego losu, nieuchronnie przeplatając bieg naszego życia. Kryzys jako stan psychiki cechuje wysoki poziom napięcia emocjonalnego, w znacznej mierze przeżywanego lękowo oraz zachwianie dotychczasowej równowagi psychicznej (Kubacka-Jasiecka, 1998, s. 175). Artur Reber (2000, s. 327) w Słowniku psychologicznym pod hasłem „kryzys” pisze, że jest to „każde nagłe zakłócenie normalnego biegu wydarzeń w życiu jednostki lub społeczeństwa wymagające ponownej oceny sposobów myślenia i działania”. Psychologowie często przyjmują definicję kryzysu zaproponowaną przez Lindemana i Caplana. Sugerują oni, że kryzys jest reakcją człowieka zdrowego na trudną sytuację, w której własne umiejętności rozwiązywania problemów okazują się niewystarczające – określona przeszkoda uniemożliwia realizowanie bardzo ważnych celów życiowych (por. Płużek, 1991). Kryzys psychiczny należy rozumieć jako reakcję stresową o szczególnej sile i dużej złożoności. Powstałe zagrożenie stawia pod znakiem zapytania indywidualny sens życia, a nawarstwiający się problemy nie mogą zostać rozwiązane z powodu niedostatku motywacji, sił psychicznych i braku odpowiednich zasobów. W konsekwencji prowadzi do dezorganizacji funkcjonowania psychospołecznego (por. Kubacka-Jasiecka, 1998, s. 178).

Psychologowie zauważają, że w życiu człowieka istnieją takie kryzysy, w których głównym problemem staje się zagadnienie wartości i wartościowania. Niekiedy wynikają one z kryzysów spowodowanych wydarzeniami losowymi, czasem powstają samodzielnie, inspirowane niepokojem egzystencjalnym lub konfrontacją z odmiennymi postawami wartościującymi u innych ludzi. Duża ważność kryzysów wartości wynika prawdopodobnie stąd, że dotyczą one przekonań zajmujących centralną pozycję w osobowości i odgrywających kluczową rolę w celowych zachowaniach człowieka. Przekonania te stanowią punkt odniesienia dla samooceny, wyznaczają kierunki dążeń oraz leżą u podstaw ustosunkowania osoby wobec świata i innych ludzi (por. Jacyniak i Płużek, 1996; Zarzycka, 2005, 2008).

Dostrzeżenie znaczących implikacji doświadczeń kryzysowych w obszarze funkcjonowania psychospołecznego człowieka, stało się bezpośrednią przesłanką do sformułowania problemu prezentowanych badań empirycznych. Dotyczy on wzajemnych współzależności między religijnością i kryzysem w wartościowaniu.

Szereg badań empirycznych dowodzi, że religijność i wartościowanie to zjawiska wzajemnie sprzężone (Huismans, 1994; Huismans i Schwartz, 1990; Schwarzwald i Huismans, 1995; Roccas i Schwartz, 1997; Lee i Early, 2000; Saroglou, Delpierre i Dernelle, 2004; Fontaine i in., 2005; Gennerich i Huber, 2006). Z badań tych wynika jednoznacznie, że religijność jest pozytywnie skorelowana z takimi wartościami jak np. tradycja, ugodowość, bezpieczeństwo, życzliwość i negatywnie skorelowana z takimi wartościami jak np. hedonizm, stymulacja czy samosteroowność. Badania prowadzone przy pomocy Skali Wartości Rokeacha pokazały, że osoby religijne bardziej preferują wartości moralne i relacyjne (przebaczenie, uczciwość, gotowość do pomocy), a mniej cenią wartości indywidualistyczne oraz oparte na kompetencjach osobistych (przyjemność, wolność, niezależność) (Lau, 1989; Schludermann, Schludermann i Huynh, 2000; Cukur, Guzman i Carlo, 2004).

Badania empiryczne nad relacjami religijnymi pokazują również, że osoby z wysokim poziomem niepokoju oraz bardziej skoncentrowane na sobie charakteryzują się negatywnym stosunkiem do Boga i nadprzyrodzoności w rozumieniu religii chrześcijańskiej. Fakt ten znajduje odzwierciedlenie w wyższej ocenie takich wymiarów religijności jak: autonomia, buntowniczość oraz wina-lęk (Śliwak, 1993; Śliwak i Szafrńska, 2000; Śliwak, 2006).

Literatura ujawnia także szereg badań, potwierdzających pozytywne korelacje religijności z poczuciem sensu życia (por. Prężyńska, 1981; Chlewiński, 1982). Wykazano także istotne powiązania integracji osobowości z intensywnością postawy religijnej (Prężyńska, 1981), poczucia koherencji ze sposobem myślenia o religii (Zarzycka i Rydz, 2009) i postawą emocjonalną wobec Boga (Rydz i Zarzycka, 2009) oraz ujemną korelację między kryzysem w wartościowaniu i modyfikowaniem siebie w formacji zakonnej (Zarzycka, 2005, 2008).

Badania Głaza (2003) nad kryzysem w wartościowaniu wykazały, że osoby o wysokim poziomie doświadczenia religijnego cechują się bardziej uporządkowanym systemem wartości i większą motywacją do realizowania celów niż osoby o niskim poziomie doświadczenia religijnego. Oleś (1995, 2000) poszukując współzależności między kryzysem połowy życia a akceptacją wartości oraz nasileniem trudności i problemów w wartościowaniu wykazał, że wysoka preferencja wartości religijnych ma związek z mniejszym nasileniem problemów dotyczących formalnych właściwości wartościowania.

Prezentowane badania empiryczne koncentrują się wokół analizy związków religijności z kryzysem w wartościowaniu. Szczegółowy problem wyrażono w postaci następujących pytań:

1. Czy istnieje zależność między kryzysem w wartościowaniu a relacjami do Boga?
2. Czy różne typy kryzysu w wartościowaniu przekładają się na typy relacji do Boga?
3. Czy kryzys w wartościowaniu wiąże się z negatywnymi relacjami religijnymi?

4. Czy w zależności od płci pojawiają się różnice w po-
wiązaniu kryzysu w wartościowaniu z typem relacji
religijnej?

W związku z wynikami dotychczasowych badań i przed-
stawionymi przesłankami teoretycznymi sformułowano
następujące hipotezy:

(H1) Istnieje korelacja między kryzysem w warto-
ściowaniu a relacjami do Boga.

(H2) Różne typy kryzysu w wartościowaniu dają od-
mienny obraz powiązań z relacjami religijnymi.

(H3) Kryzys w wartościowaniu wiąże się pozytywnie
z negatywnymi relacjami do Boga takimi jak: unieza-
leżnianie się od Boga, buntowanie się przeciw Bogu, czy
przeżywanie lęków w relacji z Bogiem.

(H4) Kryzys w wartościowaniu wiąże się negatywnie
z pozytywnymi relacjami do Boga takimi jak: odczuwa-
nie potrzeby pomocy Boga, identyfikowanie się z Bogiem,
widzenie Boga w innych ludziach.

(H5) Powiązanie kryzysu w wartościowaniu z rela-
cjami do Boga jest różne u kobiet i mężczyzn.

Przeprowadzone badania empiryczne są próbą weryfi-
kacji tak sformułowanych hipotez.

METODA I GRUPA

W badaniach wykorzystano Kwestionariusz Kryzysu
w Wartościowaniu P. Olesia i Skalę Relacji do Boga
D. Hutsebauta.

KWESTIONARIUSZ KRYZYSU W WARTOŚCIOWANIU (KKW) P. OLESIA

Kwestionariusz Kryzysu w Wartościowaniu został stwo-
rzony jako metoda do badania trudności w procesie war-
tościowania. Kwestionariusz posiada 25 twierdzeń, w
tym 24 są diagnostyczne i jedno (pierwsze) – buforowe.
Twierdzenia wybrano z puli zawierającej 64 pozycji, na
podstawie analizy mocy dyskryminacyjnej, po przeba-
daniu 207 studentów. Każde twierdzenie posiada trzy
możliwości odpowiedzi: P (prawda), ?, F (fałsz). Możliwy
zakres wyników surowych wynosi od 0 do 48 punktów.

Rzetelność kwestionariusza oszacowano przy pomocy
metody zgodności wewnętrznej, na podstawie rezulta-
tów jednoczynnikowej analizy wariancji z powtarzanymi
pomiarami zmiennej zależnej według metody Wienera.
Rzetelność podskali mieści się w granicach od .73 do .76
i nie jest wysoka, ale wystarczająca, by traktować pod-
skale jako względnie dokładne narzędzie diagnozowania
różnych rodzajów trudności lub zaburzeń w wartościo-
waniu. Na podstawie wyników hierarchicznej analizy
skupień w kwestionariuszu wyodrębniono 4 podskale
służące do badania głównych objawów kryzysu w warto-
ściowaniu (Oleś, 1989b):

1. Skala H (trudności uporządkowania systemu w hie-
rarchię) – wysoki wynik wskazuje na liczne wątpliwo-
ści dotyczące wartości życiowych, trudność wybrania
wartości głównej w życiu, trudność uporządkowania

systemu wartości w hierarchię z powodu konfliktu
wartości lub niewystarczającej refleksji nad warto-
ściami, poszukiwanie wartości.

2. Skala Z (poczucie zagubienia wartości) – wysoki wy-
nik wiąże się z poczuciem zagubienia i odchodzenia
od wartości oraz ich utraty, poczuciem braku cenio-
nych wartości, ideałów i wzorów życia jako standar-
dów do realizacji, poczuciem zagubienia znaczenia
wartości, ich uzasadnień, z czym łączy się poczucie
zawodu, przekonanie o nieodpowiednim wybieraniu
celów życiowych; skala ta dotyczy również zmian
w systemie wartości i przewartościowań.
3. Skala D (dezintegracja wartościowania) – wynik
wysoki oznacza małą motywację do realizacji war-
tości i celów, małą wytrwałość i obniżoną akcepta-
cję emocjonalną wartości; rozbieżność między war-
tościami odczuwanymi, uznawanymi i motywacją
do ich realizacji; jednostka nie czerpie satysfakcji
z posiadanego systemu wartości, dokonywanych
ocen i wyborów, a swe postępowanie spostrzega jako
przypadkowe i w niewielkim stopniu związane z sys-
temem wartości.
4. Skala R (poczucie nierealizowania wartości) – wyso-
ki wynik wskazuje na nasilone poczucie nierealizo-
wania uznawanych wartości; postępowanie subiek-
tywnie odbierane jest jako niezgodne z systemem
wartości, a moc regulacyjna wartości – jako zbyt
mała.

Kwestionariusz pozwala także na pomiar wyniku ogół-
nego (KW) będącego miarą nasilenia trudności w procesie
wartościowania.

SKALA RELACJI DO BOGA D. HUTSEBAUTA

D. Hutsebaut zauważył, że dotychczas istniejące narzę-
dzia do pomiaru postaw religijnych składają się z twier-
dzeń dotyczących akceptacji bądź odrzucenia religijnych
dogmatów oraz twierdzeń analizujących znaczenie religii
w życiu człowieka lub społeczeństwa, a zatem badają-
cych poziom religijności. Komplementarna do dotychcza-
sowych badań byłaby analiza rzeczywistych relacji osoby
do Boga¹. Dla psychologa ważne byłoby zatem zbadanie
jak relacja z Bogiem jest przeżywana, jakie są style tych
relacji (por. Hutsebaut, 1980, s. 46).

Hutsebaut skonstruował skalę mierzącą typy relacji do
Boga. Konstrukcja tego narzędzia była empiryczna. Nie
przyjmowano z góry założeń co do rodzaju istniejących
relacji. Podstawowy materiał na bazie którego układano
twierdzenia do skali pochodził z dyskusji w grupach, wy-
wiadów na temat religijnych doświadczeń osób, a także
testów religijnych oraz innych skal. Wstępną wersją skali
przeprowadzono badania, a ich wyniki poddano analizie
metodą Guliksena oraz analizie czynnikowej. Pozwoliło

¹ Hutsebaut (1980, s. 46) używa w tym miejscu określenia „lived
relation to God”, co można również przetłumaczyć jako żywe re-
lacje do Boga.

to na ustalenie ostatecznej wersji składającej się z 7 podskal podstawowych i 3 dodatkowych². W każdej podskali jest 8 twierdzeń ocenianych na 7 stopniowej skali Likerta. Przy pomocy sędziów kompetentnych opisano każdą z podskal: 1) zależność – człowiek odczuwa potrzebę pomocy Bożej, która jest konieczna dla jego istnienia. Bóg jest widziany jako ktoś, kto daje istnienie; 2) autonomia – odpowiedzialność człowieka wyrasta poprzez jego uniezależnienie się od normatywnej funkcji Boga; 3) buntowniczność – Bóg nie spełnia oczekiwań, wyzwalając bunt ze strony proszącego; 4) wina³ – jednostka doświadcza poczucia winy i czuje się osądzana przez Boga; 5) identyfikacja – jednostka identyfikuje się z Jezusem Chrystusem jako idealnym człowiekiem i wzorem; 6) współhumanitarność – ukierunkowanie na Boga poprzez ukierunkowanie na człowieka. Bóg jest dostrzegany i odnajdywany w ludziach; 7) norma etyczna – Bóg jest dostrzegany jako norma absolutna; 8) akceptacja przekonań – człowiek bezwzględnie akceptuje dogmaty religijne jako podstawową treść przekonań; 9) centralność religii – stopień ważności, w jakim przekonania religijne odgrywają rolę w codziennym życiu badanego; 10) obawa przed niepewnością – poszukiwanie większej, obiektywnej pewności dla swoich przekonań religijnych (por. Hutsebaut, 1980; także Śliwak, 2001, 1993; Śliwak i Szafrńska, 2000; Śliwak, 2006).

Rozpiętość wyników dla każdej skali wynosi od 8 do 56. Średni współczynnik homogeniczności skali ma wartość .83 ($N=266$). Rzetelność dla każdej z podskal osobno waha się od .48 do .87. Średni wynik rzetelności dla całego testu wynosi .83 (Hutsebaut, 1980; Lans, Derks i Mertens, 1982).

OSOBY BADANE

Badaniami objęto 126 osób: 63 kobiety i 63 mężczyzn w wieku od 24 do 40 lat. Respondenci posiadali wykształcenie wyższe (69%) i średnie (32%). Najczęściej miejscem zamieszkania badanych było duże i średnie miasto (78%). Ze środowisk wiejskich i małych miast pochodziło 22% osób.

WYNIKI BADAŃ

Analizę powiązań między kryzysem w wartościowaniu i typami relacji do Boga przeprowadzono za pomocą metod

korelacyjnych. W celu zachowania porządku najpierw analizowano wyniki grupy zasadniczej (kobiety i mężczyźni), a następnie podgrup wyodrębnionych ze względu na płeć. Interpretację wyników ograniczono do tych skal, w których opisywane związki osiągnęły poziom istotności statystycznej.

KRYZYS W WARTOŚCIOWANIU

Kryzys w wartościowaniu oznacza przede wszystkim niewystarczające ukształtowanie i ustabilizowanie indywidualnej hierarchii wartości, przez co jednostka ma trudności w formułowaniu własnych kryteriów oceny i wyboru. Osoba jest zagubiona w świecie wartości i przeżywa konflikty w związku z ustaleniem tego, co jest cenne i godne realizacji.

Powiązania między kryzysem w wartościowaniu a wymiarami relacji religijnych obrazuje Tabela 1. Uzyskane wyniki pokazują liczne istotne statystycznie korelacje. Na dziesięć wymiarów relacji religijnych osiem powiązań odznacza się istotnością. Trudności i konflikty związane z wartościowaniem istotnie korelują z normą etyczną ($r=-.422$; $p<.000$), obawą przed niepewnością ($r=.391$; $p<.000$), współhumanitarnością ($r=-.369$; $p<.000$), zależnością ($r=-.359$; $p<.000$) oraz autonomią ($r=.356$; $p<.000$). Ponadto z kryzysem w wartościowaniu istotnie wiąże się akceptacja przekonań ($r=-.295$; $p<.001$), buntowniczność ($r=.285$; $p<.002$) oraz centralność religii ($r=-.221$; $p<.017$). Pięć z uzyskanych powiązań ma charakter dodatni, a trzy ujemny. Zatem z przeżywaniem trudności w wartościowaniu znaczący związek wykazuje brak pewności co do istnienia Boga i Jego ingerowania w ludzki świat, brak wiary w podstawowe dogmaty Kościoła i nieuwzględnianie prawa Bożego przy dokonywaniu wyboru sposobu życia, przy silnym przekonaniu, że to sam człowiek powinien ustalać normy dla swych decyzji. Bóg nie jest traktowany jako Ten, który nadaje sens ludzkiemu życiu, który pomaga człowiekowi egzystować i zapewnia mu bezpieczeństwo. Bóg nie jest odkrywany w ludziach; dobroć ludzka, miłość czy przyjaźń nie odnoszą człowieka do Boga (Tabela 1).

Gdy w analizach uwzględniono podgrupy wyodrębnione ze względu na płeć to okazało się, że powiązania kryzysu w wartościowaniu z relacjami religijnymi wyglądają trochę inaczej wśród kobiet i mężczyzn. U kobiet zależności dotyczą pięciu skal, a u mężczyzn – ośmiu. Wszystkie typy relacji religijnej cechujące grupę kobiet występują także u mężczyzn, ale tutaj (w podgrupie mężczyzn) siła związku jest zawsze większa niż w podgrupie kobiet. Ponadto u mężczyzn stwierdza się dodatkowo powiązania istotne statystycznie w takich relacjach religijnych jak: autonomia ($r=.518$; $p<.000$), akceptacja przekonań ($r=-.452$; $p<.001$) i centralność religii ($r=-.405$; $p<.003$). Pierwsza relacja powiązana jest z kryzysem pozytywnie, a dwie następne negatywnie. Tak więc w miarę jak wzrasta kryzys w wartościowaniu u mężczyzn wzrasta również niezależność od Boga, a obniża się akceptacja dogmatów obowiązujących w religii i centralność reli-

² W prezentowanych badaniach użyto tylko 7 podskal podstawowych.

³ Autor testu Hutsebaut nazywa ten wymiar „wina” (*guilt*). Taką nazwą posługiwano się w innych opracowaniach stosując ten test (por. Śliwak, 1993). Jednakże dalsze badania i pogłębiona analiza twierdzeń wchodzących w skład tego wymiaru nasunęła wątpliwości co do adekwatnego nazwania tej dymensji. Treść pytań wskazuje, iż w tym wymiarze bardziej diagnozowany jest lęk lub niepokój w stosunku do Boga niż wina. Fakt ten potwierdził w ustnej relacji autor testu D. Hutsebaut. Dlatego też w dalszej części pracy wymiar ten będzie nazywany „wina – lęk” (por. Śliwak, 2006).

Tabela 1

Współczynniki korelacji (*r* Pearsona) dotyczące kryzysu w wartościowaniu i relacji religijnych w całej badanej grupie (*N*=126) oraz w podgrupach kobiet (*N*=63) i mężczyzn (*N*=63)

	Kryzys w wartościowaniu					
	Grupa zasadnicza (K+M)		Kobiety		Mężczyźni	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Zależność	-.359	.000	-.260	.042	-.440	.001
Autonomia	.356	.000	.194	n.i.	.518	.000
Buntowniczność	.285	.002	.260	.040	.310	.024
Wina – lęk	.076	n.i.	.181	n.i.	-.030	n.i.
Identyfikacja	-.171	n.i.	-.140	n.i.	-.200	n.i.
Współhumanitarność	-.369	.000	-.270	.030	-.460	.001
Norma etyczna	-.422	.000	-.320	.012	-.500	.000
Akceptacja przekonań	-.295	.001	-.080	n.i.	-.450	.001
Centralność religii	-.221	.017	.009	n.i.	-.410	.003
Obawa przed niepewnością	.391	.000	.309	.014	.476	.000

gii czyli ważność jaką przekonania religijne odgrywają w codziennym życiu.

TRUDNOŚCI UPORZĄDKOWANIA SYSTEMU WARTOŚCI W HIERARCHIĘ

Druga skala kryzysu w wartościowaniu – trudności uporządkowania indywidualnego systemu wartości w hierarchię – wskazuje na niemożność określenia wartości naczelnej w systemie lub wystąpienie konfliktu między głównymi wartościami. Sytuacja taka może wiązać się z nieodpowiednim rozeznaniem i uświadomieniem wartości.

Ilość i siłę powiązań między tym wymiarem kryzysu, a relacjami religijnymi przedstawia Tabela 2. W grupie

zasadniczej tylko trzy wymiary relacji religijnej korelują z trudnościami uporządkowania systemu wartości w hierarchię. I tak, omawiane trudności wiążą się istotnie z autonomią ($r=.334$; $p<.001$), obawą przed niepewnością ($r=.306$; $p<.003$) i współhumanitarnością ($r=-.230$; $p<.028$).

Powiązanie tego typu trudności w wartościowaniu z relacjami religijnymi do Boga ukazuje bardzo ciekawe zróżnicowanie ze względu na płeć. Otóż w grupie kobiet nie występują żadne istotne statystycznie powiązania między zmiennymi, podczas gdy u mężczyzn 6 skal dotyczących relacji do Boga wykazuje istotne statystycznie korelacje. I tak w grupie mężczyzn z trudnościami uporządkowania systemu wartości w hierarchię wiążą się: obawa przed niepewnością ($r=.486$; $p<.001$), auto-

Tabela 2

Współczynniki korelacji (*r* Pearsona) dotyczące Trudności uporządkowania systemu wartości w hierarchię i relacji religijnych w całej badanej grupie (*N*=126) oraz w podgrupach kobiet (*N*=63) i mężczyzn (*N*=63)

	Trudności uporządkowania systemu wartości					
	Grupa zasadnicza (K+M)		Kobiety		Mężczyźni	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Zależność	.171	n.i.	.051	n.i.	-.305	.040
Autonomia	.334	.001	.159	n.i.	.449	.003
Buntowniczność	.145	n.i.	.190	n.i.	.082	n.i.
Wina – lęk	.098	n.i.	.237	n.i.	-.055	n.i.
Identyfikacja	.019	n.i.	.129	n.i.	-.078	n.i.
Współhumanitarność	-.230	.028	-.084	n.i.	-.321	.038
Norma etyczna	-.197	.061	-.015	n.i.	-.306	.049
Akceptacja przekonań	-.170	n.i.	.024	n.i.	-.294	.050
Centralność religii	-.029	n.i.	.252	n.i.	-.238	n.i.
Obawa przed niepewnością	.306	.003	.142	n.i.	.486	.001

nomia ($r=.449$; $p<.003$) i współhumanitarność ($r=-.321$; $p<.038$). Te trzy relacje religijne występują również w grupie zasadniczej. Ponadto wśród mężczyzn odnotowano powiązania dotyczące: zależności ($r=-.305$; $p<.040$), normy etycznej ($r=-.321$; $p<.038$) i akceptacji przekonań ($r=-.294$; $p<.05$). Uzyskane współczynniki korelacji, ich znak i siła sugerują, że niemożność określenia u jednostki orientacji wartościującej, czy też konflikt podstawowych wartości może współwystępować z uniezależnianiem się od normatywnej funkcji Boga i brakiem pewności odnośnie słuszności wiary w Boga i Kościół. Im większe trudności z uporządkowaniem systemu wartości w hierarchię, tym osoby są mniej ukierunkowane na Boga i w mniejszym stopniu gotowe dostrzec Boga w innym człowieku. (Tabela 2).

U mężczyzn trudności uporządkowania systemu wartości w hierarchię wiążą się także z podważeniem fun-

$p<.006$). Poczucie zagubienia wartości wiąże się także negatywnie z akceptacją przekonań religijnych ($r=-.362$; $p<.009$), z zależnością od Boga ($r=-.359$; $p<.01$) i tendencją do pozostawiania swego życia i swych decyzji poza religią (autonomia $r=.295$; $p<.035$). Poczucie zagubienia wartości wiąże się również negatywnie z identyfikacją z Chrystusem ($r=-.285$; $p<.042$).

U kobiet poczucie zagubienia wartości jest najsilniej powiązane z buntownictwem ($r=.624$; $p<.001$) i zależnością ($r=-.380$; $p<.05$). U mężczyzn pojawiają się powiązania z obawą przed niepewnością ($r=.485$; $p<.016$), centralnością religii ($r=-.479$; $p<.018$) i akceptacją przekonań ($r=-.423$; $p<.040$). Wspólnymi zmiennymi w analizowanych grupach są: współhumanitarność i norma etyczna (Tabela 3).

Tabela 3

Współczynniki korelacji (r Pearsona) dotyczące Poczucia zagubienia wartości i relacji religijnych w całej badanej grupie ($N=126$) oraz w podgrupach kobiet ($N=63$) i mężczyzn ($N=63$)

	Poczucie zagubienia wartości					
	Grupa zasadnicza (K+M)		Kobiety		Mężczyźni	
	r	p	r	p	r	p
Zależność	-.359	.010	-.380	.050	-.364	n.i.
Autonomia	.295	.035	.300	n.i.	.352	n.i.
Buntownictwo	.383	.006	.624	.001	.140	n.i.
Wina –lęk	.158	n.i.	.351	.072	-.024	n.i.
Identyfikacja	-.285	.042	-.233	n.i.	-.350	n.i.
Współhumanitarność	-.410	.003	-.391	.044	-.500	.013
Norma etyczna	-.403	.003	-.437	.023	-.396	.050
Akceptacja przekonań	-.362	.009	-.327	n.i.	-.423	.040
Centralność religii	-.381	.006	-.310	n.i.	-.479	.018
Obawa przed niepewnością	.357	.010	.263	n.i.	.485	.016

damentu relacji do Boga, a mianowicie z zanegowaniem uznania Boga jako dawcy istnienia, z uniezależnieniem swego postępowania od oczekiwań ze strony Boga i z poddaniem w wątpliwość wiarygodności podstawowych prawd wiary.

POCZUCIE ZAGUBIENIA WARTOŚCI

Poczucie zagubienia wartości wiąże się z doświadczeniem odchodzenia od wartości, utratą ich znaczenia, zagubieniem ich uzasadnień, co w konsekwencji prowadzi do zawodu i niezadowolenia z własnych wyborów.

Wymiar ten koreluje z największą liczbą typów relacji religijnych – wszystkimi oprócz winy–lęku (Tabela 3).

Z poczuciem zagubienia wartości najsilniej koreluje współhumanitarność ($r=-.410$; $p<.003$) i nie odnoszenie swych wartości i celów do normy absolutnej ($r=-.403$; $p<.003$). Dodatkowo korelacje dotyczą także buntownictwa ($r=.383$; $p<.006$) i centralności religii ($r=-.381$;

DEZINTEGRACJA WARTOŚCIOWANIA

Dezintegracja wartościowania wskazuje na rozbieżność między wartościami uznawanymi i odczuwanymi oraz na małą motywację do realizacji wartości i celów. Wiąże się z przeżywaniem braku satysfakcji z posiadanego systemu oraz dokonywanych ocen i wyborów. Wymiar ten koreluje z sześcioma wymiarami relacji do Boga, przy czym w przypadku pięciu skal zależność ma charakter ujemny (Tabela 4).

Dezintegracja wartościowania cechuje się brakiem lub niekonsekwentnym realizowaniem swych dążeń i pragnień w kontekście wymagań Bożych ($r=-.333$; $p<.003$), nieumiejętnością lub niechęcią dostrzegania w innych ludziach czystej i niepodważalnej przyjaźni i dobroci Bożej ($r=-.321$; $p<.005$). Postępowanie i codzienne funkcjonowanie osoby nie jest tutaj regulowane przekonaniem religijnym ($r=-.262$; $p<.022$), nawet w sytuacjach trudnych nie dochodzi do zawierzenia swego

Tabela 4

Współczynniki korelacji (*r* Pearsona) dotyczące Dezintegracji Wartościowania i relacji religijnych w całej badanej grupie (*N*=126) oraz w podgrupach kobiet (*N*=63) i mężczyzn (*N*=63)

	Dezintegracja wartościowania					
	Grupa zasadnicza (K+M)		Kobiety		Mężczyźni	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Zależność	-.238	.038	-.325	.033	-.189	n.i.
Autonomia	.237	.039	.258	n.i.	.239	n.i.
Buntowniczość	.172	n.i.	.336	.028	.004	n.i.
Wina –lęk	-.070	n.i.	.071	n.i.	-.240	n.i.
Identyfikacja	-.218	.050	-.163	n.i.	-.268	n.i.
Współhumanitarność	-.321	.005	-.307	.045	-.354	.043
Norma etyczna	-.333	.003	-.300	.050	-.373	.032
Akceptacja przekonań	-.196	n.i.	.003	n.i.	-.374	.048
Centralność religii	-.262	.022	-.151	n.i.	-.367	.036
Obawa przed niepewnością	.150	n.i.	.307	.045	-.036	n.i.

życia Bogu ($r=.238$; $p<.038$), gdyż jest On postrzegany jako Ktoś, kto ogranicza autonomię człowieka ($r=-.237$; $p<.039$). Wydawanie ocen i sądów oraz podejmowanie decyzji nie zachodzi w oparciu o uznanie Jezusa Chrystusa jako wzoru do naśladowania ($r=-.218$; $p<.05$).

Pojawiają się różnice powiązań w zależności od płci. Korelacje istotne dotyczą dokładnie tych samych typów religijności, które dotyczyły – poczucia zagubienia wartości. Kierunek poszczególnych powiązań jest również taki sam, z jednym tylko wyjątkiem, a mianowicie: korelacja z obawą przed niepewnością jest istotna tylko u kobiet. Zarówno u kobiet jak i u mężczyzn dezintegracja w wartościowaniu korelowała istotnie z akceptacją norm etycznych i współhumanitarnością.

POCZUCIE NIEREALIZOWANIA WARTOŚCI

Poczucie nierealizowania wartości oznacza spostrzeganie zbyt małej mocy regulacyjnej przyjętych przez jednostkę wartości, co wywołuje poczucie niespełnienia zadań życiowych, a także niepokój. Poczucie nierealizowania wartości wykazuje niewiele powiązań z relacjami do Boga (Tabela 5).

Spostrzeganie własnego postępowania jako niezgodnego z systemem wartości istotnie koreluje z współhumanitarnością ($r=-.331$; $p<.002$), zależnością od Boga ($r=-.305$; $p<.005$) i normą etyczną ($r=-.277$; $p<.011$).

U kobiet nie odnotowano zależności istotnych natomiast u mężczyzn dotyczą one współhumanitarności ($r=-$

Tabela 5

Współczynniki korelacji (*r* Pearsona) dotyczące Poczucia nierealizowania wartości i relacji religijnych w całej badanej populacji (*N*=126) oraz w podgrupach kobiet (*N*=63) i mężczyzn (*N*=63)

	Poczucie nierealizowania wartości					
	Grupa zasadnicza (K+M)		Kobiety		Mężczyźni	
	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>	<i>r</i>	<i>p</i>
Zależność	-.305	.005	-.236	n.i.	-.328	.050
Autonomia	.208	.060	.077	n.i.	.293	n.i.
Buntowniczość	.021	n.i.	-.018	n.i.	.042	n.i.
Wina –lęk	-.102	n.i.	.005	n.i.	-.257	n.i.
Identyfikacja	-.179	n.i.	-.029	n.i.	-.353	.041
Współhumanitarność	-.331	.002	-.187	n.i.	-.460	.006
Norma etyczna	-.277	.011	-.158	n.i.	-.359	.037
Akceptacja przekonań	-.166	n.i.	.065	n.i.	-.339	.050
Centralność religii	-.125	n.i.	.056	n.i.	-.268	n.i.
Obawa przed niepewnością	.168	n.i.	.062	n.i.	.272	n.i.

.460; $p < .006$), normy etycznej ($r = -.359$; $p < .037$), identyfikacji ($r = -.353$; $p < .041$), akceptacji przekonań ($r = -.339$; $p < .05$) oraz zależności ($r = -.328$; $p < .05$).

PODSUMOWANIE I DYSKUSJA WYNIKÓW

Celem prezentowanych badań empirycznych było poszukiwanie związku między kryzysem w wartościowaniu a typem relacji religijnej. Postawione w artykule pytania dotyczyły takich kwestii, jak np.: czy istnieją powiązania między kryzysem w wartościowaniu a religijnością rozumianą jako przeżywanie relacji religijnej. Pytano czy różne rodzaje kryzysu w wartościowaniu określają typ przeżywanych relacji religijnych, albo czy kryzys w wartościowaniu przekłada się na gorsze relacje religijne. Autorów interesowało również czy płeć różnicuje powiązania badanych zmiennych? Przedstawione w niniejszej pracy analizy dotyczące powiązań między badanymi zmiennymi, pozwoliły na sformułowanie kilku wniosków.

W grupie zasadniczej wynik ogólny, będący miarą kryzysu w wartościowaniu (KW), koreluje istotnie statystycznie z ośmioma, na dziesięć badanych wymiarów relacji religijnych. Ze względu na taką samą ilość powiązań między badanymi zmiennymi w podgrupie mężczyzn (przy zdecydowanie mniejszej ich ilości u kobiet) można sugerować, że wyniki te są pochodną przede wszystkim wyników uzyskanych w podgrupie mężczyzn. Natomiast gdy chodzi o poszczególne wymiary kryzysu w wartościowaniu to najwięcej powiązań istotnych statystycznie między analizowanymi zmiennymi zaobserwowano w przypadku osób przeżywających trudności z uporządkowaniem systemu wartości w hierarchię (H).

Biorąc pod uwagę kryzys w wartościowaniu pojmowany ogólnie (KW) jak i cztery jego wymiary: trudności uporządkowania systemu wartości w hierarchię (H), poczucie zagubienia wartości (Z), dezintegrację wartościowania (D) oraz poczucie nierealizowania wartości (R) stwierdzono, że w grupach zasadniczych każdorazowo (tzn. kolejno w każdym z pięciu czynników kryzysu w wartościowaniu) istotną zależność ujawnia jedna tylko skala: współhumanitarność, która we wszystkich przypadkach posiada ten sam ujemny kierunek korelacji. Na tej podstawie można wnosić, że dezintegracja w wartościowaniu to istotny czynnik, modyfikujący funkcjonowanie człowieka zarówno w relacji do drugiego człowieka jak i w relacji do Boga. Chociaż z drugiej strony należy pamiętać, że przyjęty w tym opracowaniu model wyjaśniania (korelacyjny) nie daje podstaw do ustalania kierunku zależności między badanymi tutaj zmiennymi (por. Shaughnessy, Zechmeister i Zechmeister, 2002 s. 147) i nie można wykluczyć relacji odwrotnej, tzn., że złe relacje z drugim człowiekiem i źle przeżywane relacje z Bogiem są przyczyną kryzysu w wartościowaniu. Wydaje się zatem, że można wysunąć postulat, aby w procesie socjalizacji i wychowania kłaść akcent na poprawne relacje z drugim człowiekiem i kształtować dobre relacje z Bogiem, a w ten sposób być może pojawi się możliwość uniknięcia kryzysów w wartości-

ściowaniu, albo przynajmniej zmniejszenia ich intensywności i rozmiarów.

Formułując wnioski końcowe warto również zauważyć, że jeden z wymiarów relacji religijnej wina-lęk, nie wykazuje istotnych powiązań ani z ogólnym wynikiem kryzysu w wartościowaniu, ani też z żadnym innym jego aspektem – dotyczy to zarówno grupy zasadniczej, jak i podgrup wyodrębnionych ze względu na płeć. Interpretując taki stan można postawić hipotezę, że koncentracja na kryzysie, a więc koncentracja na wątpliwościach dotyczących wartości życiowych i najważniejszych celów w życiu sprawia, że nawet postępując źle w stosunku do Boga osoby nie przeżywają lęków ani poczucia winy w stosunku do Niego. Opisanej tendencji nie potwierdzają rezultaty uzyskane przez innych autorów. Szereg badań dowodzi jednoznacznie, że relacje religijne nasycone lękiem i poczuciem winy są najbardziej charakterystyczne dla osób z wysokim poziomem niepokoju ogólnego, a więc cechy bardzo charakterystycznej dla ludzi w kryzysie (Hood, 1992; Luyten, Corveleyn i Fontaine, 1998; Rowatt i Kirkpatrick, 2002; Loewenthal, 2006; Śliwak, 2006; Zarzycka i Dawidowicz, 2008).

Przechodząc do analizy wyników w podgrupach wyodrębnionych ze względu na płeć trudno nie dostrzec, że największa liczba istotnych statystycznie korelacji występuje u mężczyzn. Ciekawą wydaje się również prawidłowość, że gdy istotne powiązania występują w podgrupie mężczyzn to brak ich jest u kobiet i odwrotnie, stwierdzone związki istotne statystycznie u kobiet nie występują w podgrupie mężczyzn. I tak w grupie mężczyzn w każdym z pięciu czynników związanych z kryzysem w wartościowaniu (skala ogólna i cztery podskale) istotne zależności dotyczą takich wymiarów relacji religijnej, jak: współhumanitarność, norma etyczna, akceptacja przekonań (wszystkie trzy przyjmują ujemny kierunek powiązań). U kobiet istniejące powiązania każdorazowo dotyczą czterech wymiarów religijności: zależności, buntowniczości, współhumanitarności i normy etycznej. Jednak u kobiet w przypadku dwóch podskal kryzysu w wartościowaniu: trudności uporządkowania systemu wartości w hierarchię (H) i poczucia nierealizowania wartości (R), nie odnotowano żadnych powiązań z relacjami religijnymi. Pewną analogię w tym względzie pokazują już badania Rokeacha (1973). Zwraca on uwagę na odmienną preferencję wartości u mężczyzn i kobiet. Sfera wartości, religijności, a także dezintegracja w procesie wartościowania, wydają się być zatem inaczej osadzone w osobowości mężczyzny i kobiety. Rezultaty uzyskane w podgrupach kobiet i mężczyzn pozwalają wnioskować, że religijność mężczyzn jest bardziej zintegrowana z całym systemem wartości, a dezintegracja w strukturze wartości posiada w konsekwencji silniejszy rezonans w religijności. Religijność mężczyzny w jej aspekcie funkcjonalnym, spełniałaby bardziej wyraźną funkcję jednoczącą filozofii życia (Allport, 1988). Religijność kobiet może być słabiej powiązana z ogólnym systemem wartości i w rezultacie chyba bardziej zrelatywizowana. Dane te można uznać za spójne z wyni-

kami uzyskanymi przez Schludermann, Schludermann i Huynh (2000), którzy analizowali powiązanie religijności z wartościami prospołecznymi, wykazując znacząco różne korelacje w podgrupie mężczyzn i kobiet. Także badania Ciecucha (2006) wskazują na bardziej integralne funkcjonowanie systemu wartości i religijności oraz silniejszy rezonans kryzysu w wartościowaniu w obszarze religijności u mężczyzn niż u kobiet. Badania prowadzone na grupie młodzieży wykazały, że w grupie chłopców doświadczenie kryzysu jest znacznie silniejsze i bardziej długotrwałe niż w grupie dziewcząt oraz, że zmiany w strukturze wartości są silniej skorelowane ze zmianami w ogólnym systemie przekonań, a także w systemie przekonań religijnych. Także badania Szymoła (1999) potwierdziły, że zespół zmiennych osobowościowych wykazuje powiązania z wymiarami przeżycia religijnego prawie wyłącznie w grupie mężczyzn.

Sformułowane powyżej wnioski pozwalają dokonać stwierdzenia, że postawione w pracy hipotezy potwierdziły się. Uzyskane wyniki pokazały, że istnieją zależności istotne statystycznie pomiędzy kryzysem w wartościowaniu a relacjami religijnymi do Boga (H1). Osoby, które przeżywają różne typy trudności w procesie wartościowania, charakteryzują się innym obrazem religijności, ujętej w modelu relacyjnym (H2). Kryzys w wartościowaniu i jego wymiary faktycznie wiąże się dodatnio z negatywnymi relacjami do Boga, a więc osoby przeżywające kryzys buntują się przeciw Bogu i chcą się od Niego uniezależnić. Jednocześnie kryzys w wartościowaniu wiąże się ujemnie z takimi relacjami do Boga jak potrzeba Jego pomocy, identyfikowanie się z Nim i spostrzeganie Boga w innych ludziach. W ten sposób weryfikują się hipotezy trzecia (H3) i czwarta (H4). Otrzymane wyniki badań pokazują ponadto, że powiązania między analizowanymi zmiennymi różnie są w podgrupie mężczyzn i kobiet. Można zatem wnioskować, że płeć jest elementem modyfikującym powiązania między kryzysem w wartościowaniu i relacjami religijnymi do Boga (H5).

Uzyskane tutaj wyniki wydają się pozostawać w zgodzie ze stwierdzeniami tych autorów, którzy podkreślają, że trudności i problemy związane z przyjmowaniem, akceptowaniem i realizowaniem wartości oraz ustalaniem ich hierarchii wiążą się z bardziej negatywną formą przeżywanej więzi z Bogiem. I tak, badania Olesia (1989b) dowodzą, że studenci z wysokim nasileniem kryzysu w wartościowaniu, w przeciwieństwie do studentów o niskich wynikach, odznaczają się obniżoną akceptacją i istotnie niższym poczuciem realizacji takich wartości, jak: dobro moralne, miłość, prawda, rozwój duchowy, wiara w Boga, pomoc innym ludziom, odnalezienie swego miejsca w świecie – a wartości te stanowią aksjologiczny fundament dla zaistnienia dojrzałej religijności.

Wyniki prezentowanych badań znajdują również potwierdzenie w badaniach Śliwaka (2006), który analizował związek między poziomem niepokoju a przeżywanymi relacjami do Boga. Osoby z wysokim poziomem niepokoju charakteryzowały się gorszymi relacjami religijnymi i bardziej negatywnym stosunkiem do Boga i nadprzyro-

dzoności. Im wyższy był poziom przeżywanego niepokoju tym większy był bunt przeciwko Bogu.

Uzyskane rezultaty potwierdzają również badania Głaza (2003), który obok takich zmiennych, jak zaangażowanie religijne i trudności w wartościowaniu, analizował także doświadczenie poczucia obecności i nieobecności Boga. Okazuje się, że osoby zaangażowane religijnie, zainteresowane własnym rozwojem religijnym, bardzo często przeżywają obecność Boga, a jeżeli chodzi o trudności w wartościowaniu to ujawniają je, ale w niewielkim nasileniu. Z kolei osoby niezaangażowane religijnie rzadko doznają poczucia obecności Boga i wykazują duże trudności w wartościowaniu.

Rezultaty te potwierdzają także badania przeprowadzone przez Rydz i Zarzycką (2008), w których wykazano, że uwewnętrznione, dojrzałe formy religijności, stanowiące centralny konstrukt osobowości, są związane pozytywnie z wysokim poczuciem spójności wewnętrznej. Religijność peryferyjna, oparta na formalnej przynależności instytucjonalnej, nie przejawiająca się w sferze konsekwencyjnej w postaci wyborów i decyzji człowieka, wiąże się ujemnie z poczuciem koherencji. Spójność wewnętrzna koreluje także statystycznie istotnie, dodatnio z wtórną naiwnością mierzoną Skalą Przekonań Postkrytycznych (PCBS) D. Hutsebauta (1996; Fontaine i in., 2003; Bartczuk, Wiechetek i Zarzycka, w druku), a więc z takim sposobem myślenia o religii, w którym symbol religijny posiada wiele znaczeń i nie przestaje mieć związku z realnym odniesieniem do przedmiotu religijnego. Ogólne poczucie koherencji koreluje statystycznie istotnie ujemnie z krytyką zewnętrzną, czyli takim sposobem myślenia, w którym literalne rozumienie religii prowadzi człowieka do odrzucenia realności istnienia Boga oraz uznania priorytetu racjonalności i poznania naukowego (Zarzycka i Rydz, 2009).

Szukając wyjaśnienia powiązań kryzysu w wartościowaniu z mniej pozytywnymi relacjami religijnymi, należałoby odwołać się do Płużek (1991), według której kryzys w wartościowaniu może dotyczyć religijności człowieka tylko pośrednio, a bezpośrednio odnosić się do procesu przekształcania osobowości w kierunku większej integracji lub wiążać się z kryzysem *sensu stricto* religijnym. W pierwszym przypadku mielibyśmy do czynienia z dążeniem do wypracowania dojrzszych uzasadnień i realizowania wartości nadających życiu sens. Wpisywanie nowej świadomości tych wartości w osobistą tożsamość jest źródłem napięć i przewartościowań, które mogą rzutować także na sferę religijną. W drugim przypadku mielibyśmy do czynienia z negowaniem lub poddawaniem w wątpliwość wartości moralnych lub religijnych, a także nasilającymi się konfliktami w sferze poznawczej, dotyczącymi bezpośrednio spraw nadprzyrodzonych i podstawowych dogmatów wiary. Objawy te wyraźnie pojawiają się w psychologicznej interpretacji przedstawionych wyników badań. Rozpatrując uzyskane dane w tej perspektywie, można zauważyć kolejne analogie. W kryzysach religijnych człowiek, odczuwający potrzebę głębszego zaangażowania religijnego i świadomie

podejmujący trud duchowej przemiany, doświadcza wielu niepewności, wewnętrznych konfliktów, dylematów, a nawet buntu. Ponadto kryzysy religijne przebiegające w atmosferze trudności i konfliktów o charakterze poznawczym, wolicjonalnym i emocjonalnym, mogą w rezultacie prowadzić do zweryfikowania systemu wartości, poszukiwania na nowo prawdy, Boga i silniejszego przekonania lub jaśniejszego poczucia Jego obecności (Płuzek, 1991).

Rezultaty przeprowadzonych badań nasuwają potrzebę poszukiwania zrozumienia i interpretacji psychologicznej odmiennego sposobu funkcjonowania na płaszczyźnie religijnej kobiet i mężczyzn w sytuacji kryzysu wartości. Badania empiryczne i obserwacja życia pokazują, że kobiety częściej niż mężczyźni uznają światopogląd religijny. Przyjmowane przez kobiety przekonania i wartości o charakterze religijnym dostarczają im takiego układu orientacji, który ułatwia uporządkowanie systemu wartości w hierarchię i w taki sposób kierują ich życiem, że częściej niż mężczyźni podejmują działania w harmonii z uznawaną hierarchią wartości (Piwowarski, 1996). Wydaje się także, że relacja religijna u mężczyzn jest bardziej skoncentrowana na samym przedmiocie religijnym. W większym stopniu wiąże się z aktywnością poznawczą niż z czynnikami dążeńiowymi. U kobiet relacja do Boga wydaje się być mocniej osadzona w dynamice osobowości oraz uwarunkowana dyspozycjami podmiotowymi. Ze stwierdzenia tego konsekwentnie wynika fakt, że zakłócenia w jakimś obszarze osobowości u kobiet mogą negatywnie rzutować na relację do Boga bardziej niż w przypadku mężczyzn (Jarosz, 2003; Śliwak, 2005). Nie potwierdzają tego jednak wyniki prezentowanych tutaj badań. Wskazują bowiem na znacząco mniejszą ilość istotnych powiązań między badanymi zmiennymi w grupie kobiet. Fakt, iż w przypadku dwóch podskal (na pięć analizowanych) relacje religijne nie stanowiły żadnego odniesienia, w przypadku takiej zmiennej jak kryzys w wartościowaniu, skłania do podjęcia głębszej analizy specyfiki funkcjonowania religijności kobiet w sytuacji kryzysu wartości.

Odnosząc się na zakończenie do odmiennych wyników uzyskanych wśród kobiet i mężczyzn należałoby podkreślić, że satysfakcjonujące zinterpretowanie tych różnic nie jest proste, co zresztą podkreślają również inni badacze (por. Jarymowicz, 1979; Rokeach, 1973). Trudność ta wynika z faktu, że zmienna płci jest psychologicznie bardzo nośna. Kryją się za nią złożone uwarunkowania kulturowe, stosowanie przez rodziców i instytucje wychowawcze odmiennych technik socjalizacyjnych (por. Mądrzycki, 1986; Pospiszyl, 1986; Eagly, 1983; Anderson, 1976). Alice Eagly (1983) pisze, że każda kultura obliguje kobiety i mężczyznę do przestrzegania odmiennych zasad i norm, co w efekcie sprawia, że inne cechy i zachowania uczy się cenić kobieta, a inne mężczyzna. Co więcej poszczególne kultury różnią się tym, jakie wymagania odnośnie zachowań stawiają mężczyźnie i kobiecie (Frączek i Kirwil, 1986). Właśnie stosowanie odmiennych technik socjali-

zacyjnych ma wpływ na rozwój zróżnicowanych dyspozycji osobowościowych predysponujących do nawiązywania relacji interpersonalnych (por. Karyłowski, 1982, s. 94; Matuszewska, 1993; Zalewska, 1999). Jeżeli – jak zauważono wyżej – model relacji religijnych czerpany jest z relacji międzyosobowych, to bardziej zrozumiałe wydają się stwierdzone w niniejszym artykule odmienne powiązania między analizowanymi zmiennymi w populacji kobiet i mężczyzn.

Jedno nie ulega wątpliwości i to można przyjąć jako wniosek końcowy, że wyniki uzyskane przez kobiety i mężczyzn zarówno w tych badaniach jak i w wielu podobnych, pozwalają sformułować, jak się wydaje, uzasadniony postulat metodologiczny, aby dalsze badania w tym zakresie prowadzone były z wyodrębnieniem płci osób badanych.

LITERATURA

- Allport, G.W. (1988). *Osobowość i religia*. Warszawa: IW PAX.
- Anderson, J.R. (1976). *Language, memory and thought*. Hillsdale: Lawrence Erlbaum Associates.
- Bartczuk, R.P., Wiechetek, M.P., Zarzycka, B. (w druku). Polska adaptacja Skali Przekonań Postkrytycznych. *Studia Psychologiczne*.
- Chlewiński, Z. (1982). Rola religii w funkcjonowaniu osobowości. W: Z. Chlewiński (red.), *Psychologia religii* (s. 11–60). Lublin: RW KUL.
- Cieciuch, J. (2006). Kryzys wartości i przekonań religijnych w okresie dorastania. *Psychologia Rozwojowa*, 11, 4, 91–102.
- Cukur, C.S., Guzman, M.R., Carlo, G. (2004). Religiosity, values, and horizontal and vertical individualism-collectivism: A study of Turkey, the United States, and the Philippines. *The Journal of Social Psychology*, 144, 6, 613–634.
- Eagly, A.H. (1983). Gender and social influence: a social psychological analysis. *American Psychologist*, 38, 9, 971–981.
- Fontanie, J.R., Duriez, B., Luyten, B.P., Hutsebaut, D. (2003). The internal structure of the Post-Critical Belief Scale. *Personality and Individual Differences*, 35, 501–518.
- Fontaine, J.R.J., Duriez, B., Luyten, P., Corveleyn, J., Hutsebaut, D. (2005). Consequences of a Multidimensional Approach to Religion for the Relationship Between Religiosity and Value Priorities. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 15, 2, 123–143.
- Frączek, A., Kirwil, L. (1986). Identyfikacja ze społecznym wzorcem płci a agresja u dzieci. W: A. Frączek (red.), *Studia nad uwarunkowaniami i regulacją agresji interpersonalnej* (s. 47–78). Wrocław: Ossolineum.
- Gennerich, C., Huber, S. (2006). Value priorities and content of religiosity – new research perspectives. *Archive for the Psychology of Religion*, 28, 253–267.
- Głaz, S. (2003). *Doświadczenie religijne a osobowość*. Kraków: WAM.
- Gordon, L.V. (1975). *The measurement of interpersonal values*. Chicago: Science Research Associates, INC.

- Hood, R.W. (1992). Sin and guilt in faith traditions: Issues for self-esteem. W: J. Schumaker (red.), *Religion and mental health* (s. 110–121). Oxford: Oxford University Press.
- Huismans, S. (1994). The impact of differences in religion on the relation between religiosity and values. W: A. Bouvy, F.J.R. van de Vijver, P. Boski, P. Schmitz (red.), *Journeys into cross-cultural psychology* (s. 255–268). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Huismans, S., Schwartz, S.H. (1990). Religiosity and value priorities: A study of Protestants, Catholic, and Jews. W: S. Iwawaki, Y. Kashima, K. Leung (red.), *Innovations in cross-cultural psychology* (s. 237–249). Amsterdam: Swets & Zeitlinger.
- Hutsebaut, D. (1980). Belief as lived relations. *Psychologia Belgica*, 20, 33–47.
- Hutsebaut, D. (1996). Post-critical belief. A new approach to the religious attitude problem. *Journal of Empirical Theology*, 9, 48–66.
- Jacyniak, A., Pluzek, Z. (1996). Świat ludzkich kryzysów. Kraków: WAM.
- Jaros, M. (2003). *Interpersonalne uwarunkowania religijności*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Jarymowicz, M. (1979). *Modyfikowanie wyobrażeń dotyczących „ja” dla zwiększenia gotowości do zachowań prospołecznych*. Wrocław: Ossolineum.
- Karyłowski, J. (1982). *O dwóch typach altruizmu*. Wrocław: Ossolineum.
- Kubacka-Jasiecka, D. (1998). Kryzysy psychiczne. W: W. Szewczuk (red.), *Encyklopedia psychologii* (s. 175–180). Warszawa: Fundacja Innowacji.
- Lans, J.M., Derks, F., Mertens, F. (1982). *Personality correlates of religious attitudes: The case of campus crusade and unification church*. Article was presented to the Second European Symposium on the Psychology of Religion. Nijmegen.
- Lau, S. (1989). Religious schema and values. *International Journal of Psychology*, 24, 137–156.
- Lee, C., Early, A. (2000). Religiosity and Family Values: Correlates of God-Image in a protestant sample. *Journal of Psychology and Theology*, 28, 3, 229–239.
- Loewenthal, K. (2006). *Religion, culture and mental health*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, São Paulo: Cambridge University Press.
- Luyten, P., Corveleyn, J., Fontaine J.R.J. (1998). The relationship between religiosity and mental health: Distinguishing between shame and guilt. *Mental Health, Religion and Culture*, 1, 165–184.
- Małczyński, T. (1986). *Deformacje w spostrzeganiu ludzi*. Warszawa: PWN.
- Matuszewska, M. (1993). Zmiany rozwojowe młodych dorosłych w kontekście pełnienia społecznych ról rodzinnych. *Kwartalnik Polskiej Psychologii Rozwojowej*, 1, 1, 49–60.
- Nowak, S. (1981). Values and attitudes of the Polish people. *Scientific American*, 245, 1, 45–53.
- Oleś, P. (1989a). *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL. br pow.
- Oleś, P. (1989b). *Kwestionariusz do Badania Kryzysu w Wartościowaniu: Podręcznik* (wyd. 2, rozszerzone). Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych.
- Oleś, P. (1995). *Kryzys „połowy życia” u mężczyzn. Psychologiczne badania empiryczne*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Oleś, P. (2000). *Psychologia przełomu połowy życia*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Piwowski, W. (1996). *Socjologia religii*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Pluzek, W. (1991). *Psychologia pastoralna*. Kraków: Instytut Teologiczny Księży Misjonarzy.
- Pospiszyk, K. (1986). *Psychologia kobiety*. Warszawa: PWN.
- Prężyna, W. (1981). *Funkcja postawy religijnej w osobowości człowieka*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Reber A.S. (2000). *Słownik psychologii*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR.
- Roccas, S., Schwartz, S.H. (1997). Church-state relations and the association of religiosity with values. *Cross-Cultural Research*, 31, 356–375.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: Free Press.
- Rowatt, W.C., Kirkpatrick, L.A. (2002). Two dimensions of attachment to God and their relation to affect, religiosity, and personality constructs. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 41, 4, 637–651.
- Ryd, E., Zarzycka, B. (2008). Poziom religijności a poczucie spójności wewnętrznej w wieku młodzieńczym. *Psychologia Rozwojowa*, 4 (w druku).
- Ryd, E., Zarzycka, B. (2009). *Poczucie koherencji a struktura religijności*. W: H. Gasiul, E. Wroclawska-Warchala (red.), *Osobowość i religia* (s. 370–383). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.
- Saroglou, V., Delpierre, V., Dernelle, R. (2004). Values and religiosity: A meta-analysis of studies using Schwartz's model. *Personality and Individual Differences*, 37, 4, 721–734.
- Schludermann, E.H., Schludermann, S.M., Huynh, C.L. (2000). Religiosity, prosocial values and adjustment among students in catholic high schools in Canada. *Journal of Beliefs & Values*, 21, 1, 99–115.
- Schwartz, S.H., Huismans, S. (1995). Value priorities and religiosity in four Western religions. *Social Psychology Quarterly*, 58, 88–107.
- Shaughnessy, J.J., Zechmaister, E.B., Zechmaister, J.S. (2002). *Metody badawcze w psychologii*. Gdańsk: GWP.
- Szymoń, J. (1999). *Lęk i fascynacja. Osobowościowe korelaty lęku i fascynacji w przeżyciu religijnym*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Śliwak, J. (1993). Altruizm a religijność człowieka – badania empiryczne. *Roczniki Filozoficzne KUL*, 4, 41, 41 52.
- Śliwak, J. (2001). *Osobowość altruistyczna*. Lublin: Redakcja Wydawnictw KUL.
- Śliwak, J. (2005). Religijne style poznawcze a postawy wobec śmierci. W: J. Makselon (red.), *Człowiek wobec śmierci. Aspekty psychologiczno-pastoralne* (s. 317–336). Kraków: Wydawnictwo PAT.
- Śliwak, J. (2006). Niepokój a religijność. *Roczniki Psychologiczne*, 9, 1, 53–81.
- Śliwak, J., Szafrńska M. (2000). Poziom altruizmu a przeżywane relacje religijne do Boga. W: T. Doktor, K. Franczak (red.), *Postawy wobec religii* (s. 161–185). Warszawa: Salezjański Instytut Wychowania Chrześcijańskiego.
- Zalewska, A. (1999). Ważność altruizmu jako wartości dla uczącej się młodzieży. *Psychologia Wychowawcza*, 42, 2, 108–119.

- Zarzycka, B. (2005). *Osobowość i formacja. Psychospołeczne uwarunkowania poczucia zmian w obrazie siebie w trakcie formacji zakonnej*. Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL.
- Zarzycka, B. (2008). Psychologiczne korelaty kryzysu w trakcie formacji zakonnej. *Łódzkie Studia Teologiczne*, 17, 429–446.
- Zarzycka, B., Dawidowicz, M. (2008). Typy samoświadomości a religijność. *Studia Psychologiczne*, 3, 46, 29–42.
- Zarzycka, B., Rydz, E. (2009). *Poczucie koherencji a style poznania religijnego u młodzieży*. W: H. Gasiul, E. Wrocławska-Warchała (red.), *Osobowość i religia* (s. 357–369). Warszawa: Wydawnictwo UKSW.